

Fehér Zoltán

FUKUYAMA FOLYTATJA A TÖRTÉNETET

Francis Fukuyama: *A politikai rend eredete*. Fordította Pető Márk, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011, 688 oldal

Francis Fukuyama újonnan megjelent könyvében nagyszabású kísérletet tesz arra, hogy összefoglalja az államiság felé való fejlődést a pattintottkő-kortól a forradalmi guillotine-ok időszakáig. Ha már húsz évvel ezelőtt bejelentette, hogy a történelemnek vége, most megvizsgálja, mi vezetett ide.

A szakócától a nyaktilóig

A tízéves Barack Obamát ábrázoló bronzszobrot az indonéziai Dzsakartában 2009-ben állították fel. Abban az évben, amikor világszerte hitték, hogy az új amerikai elnök nemcsak a Pax Americanát, hanem a világbékét is elhozza. Amikor egy évvel később már az idealisták számára is kiderült, hogy semmi ilyesmi nem következik be, a szobrot csendben elszállították – miután ezt kérték a helyi lakosok. Az eset kapcsán pedig sokan eltöprengettek: a demokrácia elterjedése mégsem magától értetődő folyamat, csupán következmény?

Nincs elviselhetlenebb egy monomániás tudósnál, aki ötven éven keresztül ugyanazt szajkózza, és nincs követhetlenebb egy olyan kutatónál, aki évente más mond. A közismert amerikai-japán Francis Fukuyama valahol a kettő között helyezkedik el; e pozíció miatt folyton megkapja, hogy ismét fordított egyet köpönyegén. Mielőtt nemrég megjelent könyve kapcsán fejéhez vágnánk, hogy szélkakasként megint váltott, érdemes feltenni a kérdést: vajon esetében szeszélyes tudós helyett nem a világ alakulásához mesterien alkalmazkodó kaméleonról van szó?

Legújabb műve *A politikai rend eredete* című kétkötetes vállalkozás első része. A hatszáz oldalas könyv alcímének ígérete szerint a neolitikumtól a francia forradalomig tekinti át, mekkora utat tett meg az emberiség állam- és társadalomszervezési gyakorlata a szakócától a nyaktilóig. A nemzetközileg ismert sztárelemző és társadalomtudományi bestsellerszerző friss munkáját azzal üdvözölte a New York Times, hogy komplex szemlélete egyesíti az antropológiát, a jog- és történettudományt, a vallás- és gazdaságtörténet eredményeit, hogy választ adjon az emberiség tízezer éven át tartó államfejlődésének legfontosabb kérdéseire. A szakma nagy része a fukuyamai életmű *magnum opus*ának nevezte a kötetet, a szerzőt sokan a társadalomtudományt Max Weberhez hasonlóan megújító gondolkodónak tartják.

Új könyve (és a szerző) népszerűségének oka nem más, mint hogy Fukuyama ötvözi az akadémiai tudományosságot a közgazdász praktikus szemléletével, valamint a politológus

megfigyeléseivel, és egy-egy nagy gondolatot fejt ki könyvnyi terjedelemben. Munkájának alaptézise pofonegszerű: a modern állam azért jöhetett létre, mert először a törzsi kötelékek átadták helyüket a családi kötődéssel szemben az államhoz fűződő viszonyon alapuló civil társadalomnak. Majd az uralkodó elit kiváltságai fokozatosan – vagy forradalom nyomán egyszerre – megszűntek, hogy a társadalom egésze részesüljön az állam jótéteményeiből.

Amint Fukuyama április közepén a Newsweeknek elmondta: „a világ fejlettebbik felén olyan természetesnek vesszük a jól működő kormányzat létét, hogy hajlamosak vagyunk elfelejtetni, milyen nehéz is volt létrehozni”. Hozzátette, hogy most megjelent könyvében azt kutatja, miként jöttek létre az emberiség legsikeresebb államszervezési formái a Csin dinasztia alatti ősi Kínától (mint az első „modern” államtól) kezdve az indiai kasztrendszeren (mint az első „osztálytársadalmon”) át egészen az iszlámon és a kereszténységen nyugvó berendezkedésekig.

A politikai rend eredetének egyik jellegzetes, ráadásul magyar példáján keresztül azt mutatja be, milyen katasztrófához vezethet a civil társadalom és a központi állam közötti egyensúly megbomlása. Azt írja ugyanis, hogy az Aranybulla nagy szabadságot biztosított a magyar rendeknek, amelyek viszont három évszázad alatt olyannyira meggyengítették a király hatalmát, hogy az uralkodó végül nem tudta feltartóztatni a törököket Mohácsnál.

Jelenünkről a Newsweek interjújában az „arab tavasszal” kapcsolatos kérdésre is válaszolt. Szerinte az igazi kérdés az, vajon ezt a tavaszt forró nyár vagy enyhe ősz követi-e. A pekingi autokratikus államkapitalizmus jövőjét pedig attól tette függővé, hogy a felemelkedő kínai középosztálynak a szabadság vagy inkább a jólét iránti igénye lesz-e erősebb.

A könyvet ismertető New York Times kommentátora azt emelte ki, hogy Fukuyama ezek szerint megtagadta korábbi tételét, hiszen a történelem mégsem ért véget, ha még ma is az államok és a társadalmak átalakulásának vagyunk tanúi. Ennél sokkal valószínűbb azonban, hogy a készülő második kötetben a liberális demokráciát továbbra is a modern államfejlődés végpontjaként leíró Fukuyama éppen most tért vissza eredeti, neohegeliánus gyökereihez.

Egy karrier kezdete

Hogyan is alakult Fukuyama jókora vargabetűkkel tarkított pályafutása a hetvenes évek végétől mostanáig?

Az idén 58 éves professzor édesanyja Kiotóban született, szintén ázsiai származású, már Amerikában élő apai nagyszüleit a Pearl Harbor-i támadás után internálták sok tízezer sorstársukkal együtt. Ősei nyelvét már nem beszélő unokájuk viszont az amerikai olvasztótégely sikerének mintapéldája. Tanulóéveiben Allan Bloom konzervatív kultúrkritikus protezsáltja volt a Cornell Egyetemen (Bloom mesterét pedig Leo Straussnak hívták). A Cornellén szerzett diplomát, majd a Harvardon doktorált politikatudományból, disszertációját a szovjet katonai stratégiából írta.

Disszertációjának témájából 1979-ben cikket is írt a hidegháborús szerepvállalás fokozását propagáló neokonzervatív *Commentary* magazinba. Ennek köszönhetően kutatóként alkalmazták a Rand Intézetnél. Többek között az ő – Pakisztán északnyugati határvidékén tett utazása nyomán írott – javaslatának köszönhetően kezdte el támogatni az Egyesült Államok az Afganisztánba bevonuló szovjetek ellen harcoló mudzsahideket. Ezt követően a nukleáris elrettentés hidegháborús doktrínáját egykor kidolgozó Albert Wohlstetter mellett dolgozott, majd az atomstratégia tanítványának számító Paul Wolfowitz – 2001-től ifjabb Bush védelmiminiszter-helyettese, később a Világbank elnöke – vette szárnyai alá.

Legújabb támogatója előbb ahhoz segítette hozzá, hogy a Reagan-adminisztráció elején a külügyminisztérium politikai tervező részlegének közel-keleti osztályán dolgozzon, majd 1989-ben az amerikai-európai katonapolitikai kapcsolatokkal foglalkozó bizottság helyettes vezetője legyen. 1996-tól fél évtizeden keresztül a Mason Egyetem professzoraként a nemzetközi kapcsolatokról adott elő, majd – az ezúttal dékáni minőségben segédkező Wolfowitznak köszönhetően – a Johns Hopkins Egyetem professzora lett. (Fukuyama jelenleg, huszonnégy évnyi washingtoni tartózkodás után Kaliforniában él, s féltucatnyi tiszteletbeli doktori címe és számos agytrösztben betöltött kutatói tagsága mellett a Stanford Egyetem oktatója.)

Ismertségét leghíresebb, huszonnégy nyelven megjelent első könyvének köszönheti, amely 1992-ben jelent meg *A történelem vége és az utolsó ember* címmel, természetesen nem minden előzmény nélkül. Fukuyama 1989-ben a *National Interest* című neokonzervatív lapban szólott hozzá az Amerika látható hidegháborús győzelme közepette kibontakozó vitához, amelynek kérdése az volt, hogy a Szovjetunió legyőzése után a világ csendőre legyen-e Washington, vagy inkább nemzeti érdekeinek szempontjából mérlegelje a beavatkozások szükségességét. Fukuyama azonban, új irányt szabva, máshonnan közelítette meg a dolgot, amikor kijelentette: „amit ma látunk magunk körül, az nemcsak a hidegháború vége vagy a világháború utáni időszak egyik szakaszának lezárulása, hanem a történelem vége. Véget ért ugyanis az emberiség ideológiai fejlődése, és a nyugati liberális demokrácia, mint az emberi államszervezés csúcspontja, egyetemessé vált.”

Lehozta Hegelt az égből

Az amerikai modell tehát – vélte Fukuyama – magától el fog terjedni a planétán, hiszen a kommunizmus bukása után nem áll többé semmi az útjában. Ezzel pedig állítása szerint nemcsak a liberális demokrácia terjed el rohamosan, hanem kevesebb lesz az államok közötti konfliktus, és a jólét növekedésével egycsapásra megoldódnak a társadalmi bajok is. Háborúk és forradalmak híján pedig a történelem tragikus szakasza egyszer s mindenkorra lezárul. Az út végén hamarosan nem az embert a másik ember farkasának látó Hobbes, hanem Kant és az ő „örök békéje” áll.

Fukuyama gondolat kísérletnek szánt esszéjéből három év múlva meggyőződéssé szilárdult könyv lett, amelyben a szerző a német idealista filozófia atyjaként tisztelt Hegel

tételéből indult ki. Ennek lényege, hogy a történelem végcélja a szabadság, és ha ezt eléri az emberiség, akkor a világtörténelem meg is szűnik. Fukuyama így liberális látomását ötvözte a hegeli történeletfilozófia marxista írásmagyarázójának számító, orosz származású francia Alexandre Kojeve gondolataival, és teljesen kiforgatta Nietzsche „utolsó emberre” vonatkozó profetikus szavait. Lehozta a földre a fellegekben járó hegeli bölcséletet, és a liberális demokráciára cserélte ki a szabadság elvont filozófiai fogalmát. Ami a hegeli filozófiából szintén sokat merítő Marxnál az osztályharc fokozódása volt, az Fukuyamánál a liberális demokrácia elterjedése lett. Míg ugyanis a kommunizmus atyja úgy gondolta, hogy az osztályok egymással folytatott küzdelme végül megszünteti az elnyomást, és ezzel nyugvópontra jut a történelem, addig a kilencvenes évek meghatározó gondolkodója kijelentette: „mintha az egyetemes történelem a liberális demokrácia irányába haladna”. Fukuyama hasonló volt Voltaire *Candide, avagy az optimizmus* című regényének Pangloss doktorához – alakjában a francia író Leibnitzet gúnyolta ki –, aki úgy vélte: „világunk a létező világok legjobbika”.

Fukuyama listavezető könyve olyan jól fogyott, hogy eladásából egy luxusházra is futotta, de tézisént nem fogadta el mindenki, ráadásul az idő előrehaladtával egyre könnyebb feladat lett a kritikája. Miközben ugyanis szerinte „a kilencvenes évek elején megállapíthatjuk, hogy az emberiség nem agyalt ki új gonoszságokat, sőt a világ lényegében jobb hely lett”, lezajlott az első Öböl-háború, kitört a délszláv válság, elmélyült a csehszföldi konfliktus, és Ruandában élezni kezdték a bozótvágvó késeket.

Huntington színre lép

Samuel P. Huntington, aki korábban katonai szakértőként, majd politológusként dolgozott a Harvardon, Fukuyama naiv optimizmusánál jóval sötétebben látta a világ helyzetét. A neves *Foreign Affairs* című lapban erről írott 1993-as cikkét ő is kötetté bővítette még az év során.

A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása szintén nagy vitát váltott ki, de Huntington állítását megcáfolni már nem volt olyan egyszerű, mint Fukuyama egy évvel korábban kiadott könyvének végkövetkeztetését. Huntington ugyanis a valóságból és nem a filozófiai absztrakciókból indult ki. Rögtön az elején leszögezte, hogy noha „a hidegháború befejezésének pillanatában az euforikus hangulat a harmónia érzetét keltette, hamarosan mégis bebizonyosodott, hogy ez nem egyéb illúzió”. Hiszen bár az ideológiai konfliktusok kora lezárult, ezzel nem szűntek meg az egyéb konfliktusok. Esmék és katonai tömbök helyett ugyanis civilizációk állnak szemben egymással például a Kaukázusban, a Közel-Keleten és Kasmírban.

A zajos szellemi összecsapás nem szegte Fukuyama kedvét, és elültét követően sem maradt egykönnyes szerző. Nagy műve után két évvel a társadalmi erényeknek a gazdasági fejlődéshez való hozzájárulásáról írt érdekesítő könyvet (*A bizalom*), majd az ezredforduló környékén előbb az ipari társadalom információs társadalommá alakulásának kulturális hatásairól fejtette ki gondolatait (*A nagy szétbomlás*), aztán a biotechnológiai forra-

dalom ígéretéről és morális problémáiról írt (*Poszthumán jövődönk*), meghozzá Bush elnök bioetikai tanácsának tagjaként.

Irak előtt és után

Huntington és néhány idősebb neokonzervatív a kilencvenes években óvott attól, hogy az Egyesült Államok fegyveres úton könnyítse meg a demokrácia terjedését. Fukuyama és a neokonok fiatalabb nemzedéke viszont úgy vélte, a nemzetközi stabilitást csak olyan egypólusú rendszer biztosíthatja, amelyben legerősebb katonai hatalomként Washington nemcsak őrökdi a béke fölött, hanem ha kell, erővel terjeszti is a demokráciát. A Bush alatt védelmi miniszterré előlépett Donald Rumsfeld, majd a helyetteseként dolgozó Wolfowitz, valamint Robert Kagan és William Kristol társaságában Fukuyama is aláírta a Project for a New American Century nevű újneokon lobbiszervezet Clintonhoz intézett 1998-as nyílt levelét. Ebben azért kérték Irak elleni offenzívára az elnököt, nehogy Szaddám Huszein tömegpusztító fegyvereket fejlesszen, használjon vagy terroristák kezére játsszon. Fukuyama tehát tíz évvel azt követően, hogy a liberális demokrácia világméretű diadalmenetéről fantáziált, verni kezdte a harci dobát. Majd ismét megváltozott valami.

Az afganisztáni intervenció első évének tanulságaként, de még a 2003-as iraki háború előtt írott egyik újságcikkében jelezte, hogy megint megváltoztatta véleményét, hiszen a liberális demokrácia létrejöttét a modernizáció természetes velejárójának tartja, és nem hiszi, hogy fegyveres úton exportálni lehetne. Fukuyamának ezúttal igaza lett: miután ugyanis Bagdad elesett, és Bush bejelentette a győzelmet, a dolgok mégsem mentek olyan simán, ahogyan a washingtoni kormánykörök elképzelték. 2004 februárjában az American Enterprise Institut nevű, nagyjából neokonzervatívokat tömörítő agytröszt vacsoráján Charles Krauthammer mégis arról tartott előadást *Demokratikus realizmus* címmel, hogy az egypólusú világrendszer a szemünk előtt szünetlik meg, hiszen Amerika a Föld egyetlen domináns hatalmaként erőnek erejével viszi el a demokráciát Afganisztánba és Irakba. Ezt nevezte Robert Kagan és William Kristol „jótékony globális hegemoniának”, Wolfowitz pedig tapssal jutalmazta az „unipoláris korszakról” beszélő Krauthammert.

Nem így tett a vacsorán szintén részt vevő Fukuyama, aki még azon a nyáron ismét egy fontos cikket tett közzé a National Interestben, amelyben vitatta barátai nézetét. A cikkből újabb könyv lett, a 2006-ban megjelent *Amerika válaszában*. Ebben Fukuyama végleg leszámolt neokonzervatív múltjával, és kijelentette, hogy nem szégyelli ugyan az iraki rezsim megdöntésére tett egykori javaslatát, de Krauthammerék alaposan félreértették a demokrácia elterjedéséről általa mondottakat. „Ha én marxista vagyok, akkor a neokonzervatívok leninisták” – kommentálta talányosan könyve mondanivalóját egy interjúban. Arra utalt, hogy míg ő a gazdasági fejlődés és modernizáció „melléktermékének” tekinti a liberális alapokon nyugvó demokratikus jogállam lassú megszületését, addig egykori társai egyoldalú amerikai fegyveres erővel akarják megvalósítani azt – ráadásul azonnal.

Az újabb, ezúttal is heves vita lezárulása után Fukuyama a demokratikus intézményrendszerek megalapozásával és a nem működő államok újjáépítésének problémáival kezdett el foglalkozni, méghozzá az afganisztáni és iraki „nemzetépítés” kudarcának apróján.

A 2008 és 2010 közötti nemzetközi események azonban újra gondolkodóba ejthették, hiszen a történelem csak nem akart magától megszűnni. Ha a posztszovjet térség „színes forradalmi”, a grúz–orosz háború, a libanoni villámháború és az iráni atomprogram, valamint a gazdasági világválság (és Kína kimaradása belőle), továbbá az arab forradalmak nem szembesítették volna Fukuyamát egykori tétele tarthatatlanságával, megtette ezt Robert Kagan *A történelem visszatérése és az álmok vége* című 2008-as könyve. Fukuyama egyetlen, ráadásul nem is sokáig tartó pillanatot merevített ki, amikor úgy vélte, hogy a hidegháború végével megszűnnek az eszmék és az államok közötti konfliktusok is – szölt Kagan kritikája. Ezzel szemben azonban tovább folyik „a nagyhatalmak nagypályás játéka”, főképp azért, mert 2006 óta az egyeduralkodó Amerikát Oroszország, Kína és Irán akarja ledönteni trónjáról.

Fukuyama azonban nem vak, ő is látja a történelem folytatódását. Évekkel ezelőtt Kínának jósolta a jövőt gazdasági prosperitása és demográfiai ereje miatt, miközben a radikális iszlámról szóló félelmeket eltúlzottnak nevezte, az amerikai hegemoniát pedig tünékenynek tartotta. Azt azonban kijelentette, hogy mivel a nyugati típusú demokrácia a legműködőképesebb rendszer, ha lassan is, de biztosan ez fog elterjedni mindenhol.

A többi pedig már történelem.

Hősök tere

Vörösmarty tér